

Gessingholm 1609 — 1663.
En landbrugshistorisk studie.
FØRSTE AFSNIT

Historisk Tidsskrift, Bind 10. række, 3 (1934)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_10rk_0003-PDF/hto_10rk_0003_81460.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=81460>

pdf genereret den : 28/5-2008

Gessingholm 1609—1663.

En landbrugshistorisk studie.

AF

HANS H. FUSSING

FØRSTE AFSNIT

Indledning.¹

Grevskabet Løvenholms arkiv — i landsarkivet i Viborg — er vistnok det bedst bevarede danske godsarkiv fra 17. aarhundrede. Selvom nogle dokumenter er ældre, begynder det sammenhængende arkiv i 1616, da Gert Rantzau købte Gessingholm, og naar op til 1700, da godset, der i 1674 var blevet et grevskab, som foruden Gessingholm omfattede en del andre hovedgaarde, blev beslaglagt av kronen, da den daværende besidder grev Christian Ditlev Rantzau nægtede at betale den bøde paa 30000 sp., han skulde erlægge, fordi han havde brudt sin trolovelse med en datter av Ulrik Fr. Gyldenløve. 1721 blev han forøvrigt myrdet paa sin broder Wilhelm Adolfs foranstaltning, og grevskabet blev konfiskeret.

I arkivet findes sager fra hovedgaardene Gessingholm, — fra 1674 kaldet Løvenholm — Sødriugholm, Demstrup, Skovgaard, Vejbjerg og Herningsholm, næsten alle vedr. godsernes

¹ Under forberedelsen av en udgave av de ældste private jordebøger har jeg i Løvenholm mødt saa værdifuldt landbrugshistorisk stof, at jeg har ment, det burde udnyttes, allerede inden jordebogsudgaven kunde foreligge. Til forberedelsen av jordebogsudgaven har jeg fra den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse modtaget en flereaarig understøttelse, for hvilken jeg bringer direktionen en ærbødigt tak.

drift. Kun undtagelsesvis findes der private breve, akter vedrørende retssager e. l. Da arkivet endnu ikke er registreret, og da de enkelte pakker ofte indeholder sager fra forskellig tid og fra forskellige gaarde, er arkivets tilstand saa temmelig kaotisk, og det er vanskeligt at skaffe sig overblik over indholdet. Muligvis kan der ved en endnu nøjere gennemgang av alle regninger skaffes en del flere oplysninger om priser paa varer og haandværksarbejde, og andre supplementer til det følgende.

Da Gessingholm var den vigtigste af gaardene og dannede hovedsædet i hele godskomplekset, og da arkivet herfra er det fuldstændigste i alle henseender, omfatter skildringen alene dette gods' drift i tiden 1616—1663. Valget av tidsgrænser skyldes simpelthen, at der fra tiden forud for Gert Rantzaus erhvervelse av gaarden kun findes faa dokumenter, medens grev Chr. Rantzaus død og den nye besidders, grev Ditlev Rantzaus, tiltrædelse og især de forandrede politiske og økonomiske forhold danner et andet naturligt skel, hvortil kommer, at jordebog og regnskab for 1663 mangler. Avhandlingen forsøger saaledes at give en skildring av et storgods' drift i den periode, da adelens politiske og økonomiske tilbagegang begynder, og da landbruget efterhaanden præges av prisstigningens ophør og av de mere akutte kriser, som skyldes de tre krige.

Da Gessingholm var paa holstenske hænder, kan dets drift sikkert ikke betragtes som absolut typisk for dansk godsdrift i dette tidsrum. Næppe nogen dansk adelsmand har drevet sin jord saa systematisk som Rantzauerne; de sparsomme bevarede rester av den fynske storgodsejer Jørgen Brahes (død 1661) godsarkivalier tyder derpaa, og ingen dansk eller holstensk godsejer har haft saa store godsbesiddelser i begge dele av riget og har kunnet udnytte den fordel, der laa deri — fx. m. h. t. studehandlen — som Rantzauerne, især Chr. Rantzau. I det store og hele har dog livet og arbejdet paa Gessingholm formet sig paa samme maade som paa andre herregaarde, og en skildring av godset skulde da kunne give oplysninger om Danmarks landbrugs vilkaar i 17. Aarh., som paa grund av materialets store rigdom næppe kan skaffes bedre fra noget andet privat gods.

Skildringen omfatter baade hovedgaardens og bøndergodsets forhold. For at give et indtryk av det økonomiske udbytte av godset er der gjort rede for udbyttet paa grundlag av regnskaber for aarene 1619, 1630, 1643, 1646, 1656, 1661, idet der er valgt et aar før og efter de store krige, for saa vidt der findes regnskaber. I almindelighed vil det fremgaa av skildringen, fra hvilket regnskab en oplysning er hentet, hvorfor henvisninger til de enkelte dokumenter — ogsaa paa grund av arkivets hele uordnede tilstand — kun undtagelsesvis meddeles.

Arkivets hovedstamme er en række jordebøger — der kun mangler for aarene 1623—28, 1634, 1636, 1638, 1641—42, 1651 — med dertil knyttede regnskaber for landgildens størrelse og værdi og for hovedgaardens drift. Ofte optræder disse dog som særlige regnskaber. Dertil kommer en del særlige regnskaber for korn, penge, øxne, olden, skovhugst, restancer, fæste- og brøderregistre, lister over tingsvidner m. m.; av de fleste av disse regnskaber findes dog kun nogle faa stykker, der endda tit er ekstrakter eller copier av det paagældende afsnit i det egentlige regnskab. Kun øxneregnskaber findes i større omfang. Til alle disse regnskaber findes læg med bilag, desværre tit henlagt paa uvedkommende steder.

Næsten alle jordebøger og regnskaber er reviderede, vistnok nede paa Breitenburg, og undertiden av godsejeren selv; Chr. Rantzaus grove og kejtede haand træffes tit i bemærkninger paa tysk eller dansk eller paa en pudsig blanding av begge dele. Fra Chr. Rantzaus ejertid findes — for aarene 1646—47 og 1649—54 — revisionsantegnelser paa særlige ark. Endnu bedre oplysninger om godsdriften giver de saakaldte memorialer fra aarene 1639, 1643, 1647, 1652 og 1656, det er lister over, hvad fogeden i det paagældende aar skulde foretage sig paa godset.

Endelig kan der udtrages nogle oplysninger av de forholdsvis faa bevarede breve, især fra fogederne til Chr. Rantzau eller til folk paa hans »godskontor« paa Breitenburg.

Ved landgildens omregning til hartkorn er næsten overalt Arent Berntsens opgivelser lagt til grund, da regnskabernes landgildeberegning de faa steder, den kan kontrolleres, synes at falde

helt sammen med hans taxter. Der er dog et par undtagelser. Mølleskylden er i overensstemmelse med jordebøgerne sat til 1 ørte møllemel = 10 skp. hk., og da den havre, der i tiden før 1616 optræder som gæsterihavre, altid senere er gaaet i ett med den almindelige landgilde, er den regnet som landgildehavre. Salt er regnet som Læsøsalt, engpenge er beregnet halvt, medens træpenge ikke er sat i hartkorn.

Ved kun at medregne de poster i landgilden, der av Arent Berntsen og i det hele av samtiden regnedes i hartkorn, faar man imidlertid ikke noget rigtigt billede av godsets virkelige værd. Gæsteri, huspenge og andre ikke i hk. regnede indtægter er ligesaa faste ydelser som korn og andre beder og maa derfor medregnes, hvis man skal have et sandt billede af indtægterne. I det følgende er disse poster omregnede efter de almindelige taxter og sat i [], dog er hestegæsteriet omregnet efter de penge, det er sat til i de aar, det ifølge jordebogen er præsteret i penge; ved denne beregningsmaade forøges godsets værdi med 8 %.

Ved opstillingen av gaardenes hartkorn er ydelserne opført med deres værdi før de forskellige landgildereguleringer, der fandt sted i tidens løb, og som vil blive særlig omtalt.

I regnskaberne synes der altid, hvor intet andet er bemærket, at være regnet i lybsk mønt, medens landgildepengene angives i dansk mønt¹.

I. Godsets erhvervelse og arrondering.

Gessingholm, det nuværende Løvenholm, i Sønderhald herred i Djursland kom ved reformationen fra Essenbæk kloster i slægten Banners eje, og gik efter at Otte Banner først havde søgt at avhænde gaarden til Eske Brok til Estrup, ved et købebrev dateret Silkeborg 31. maj 1609 over til Frantz Rantzau til Rantzau, som fik skøde 18. Juli 1616. Godset er opregnet i en

¹ De benyttede regnskaber er trykt i Jyske Samlinger 5 R. 1 Bd. 3. Hæfte, hvortil henvises. Iflg. velvillige meddelelser fra hr. rigsarkivar Axel Linvald og hr. adjunkt Poul Colding findes der hverken paa Løvenholm eller paa Breitenburg arkivalier vedrørende Gessingholm i denne periode.

jordebog, hvortil der senere er føjet 8 gaarde og 7 huse. Til Gessingholm hovedgaard, taxeret i søskendeskifte for 1 læst korn og 1 td. smør, hørte en del skove, nemlig »Østerfiell till Statzewasse« = 500 svins olden, »Stienbertzholt och Torlycke med byschoffuen« = 400 svins olden, »Muncken schoff och Sønderschoff« = 250 svins olden og »Nimtofft Sønderschoff« = 60 svins olden. Ved et særligt køb 7. december 1609 erhvervede Frantz Rantzau desuden 1 gaard i Koved av Otte Banner, der stadig havde nogle gaarde paa egnen, som han 22. Januar 1613 pantsatte til Hartvig Kaas til Møllerup.

Det i 1609 købte gods udgjorde 401 td. 4 skp. 2 fj. hk. + [32 td. 2 skp.], hertil kom saa skove til 1210 svins olden og hovedgaarden, altsaa en ganske anselig gaard, hvis tilliggende dog i Rantzauernes tid skulde voxte til omtrent det tredobbelte.

Da Frantz Rantzau døde allerede 1614, ønskede hans enke Anna Rosenkrantz strax at skifte med sine børn, hvorfor kongen 16. Dec. s. a. beskikkede værger for de umyndige børn Henrik, Johan og Helvig Rantzau, ligesom der beskikkedes nogle gode mænd til at paase, at Otte Banner udleverede fru Anna de gessingholmske ejendomsbreve, han endnu ikke havde avleveret (Kanc. Brevb.). Arvingerne begærede Gessingholm vurderet, og dette besørgetes 1615 d. 7. februar av Hartvig Kaas til Møllerup, Holger Rosenkrantz til Rosenholm, Eske Bille til Ellinge og Oluf Parsberg til Sødal. Hovedgaarden var ved skiftet efter Anders Banner († 1580) ansat til 3000 rdl., og dette ændredes ikke. Møllen for gaarden vurderedes til 1 stor læst korn = 30 td. + $\frac{1}{2}$ td. smør. Skovene var: Østerfjell med 4 lodder i Brunmose ved Tustrup agre, den søndre ende av Liergraffsholt, Steensboeshollet, Thorløkke, Sønderskouff, Byschouff, Munkensschouff med det skifte vesten Langsø tilsammen sat for 1200 svins olden. Dertil kom parter i Siuestedt skov = 70 svins olden, Nimtofft skov = 50, og Schiffart skov = 10; Frantz Rantzau maa saaledes have forøget godsets skovtilliggende i sin korte ejertid.

Godset blev ved skiftet udlagt til Frantz Rantzaus fire sønner Erik, Frederik, Johan og Henrik, der 25. Juli 1616 skødede

det til deres farbroder Gert Rantzau for 46000 rdl. + 500 rdl. til deres søster Helvig. Skødet stedfæster de fire ovennævnte skovskifter og omfatter foruden det gods, deres fader købte i 1609, 4 bol i Gessing nord for bækken — med en ldg. paa 11 td. 7 skp. hk. + [4 skp.] — som Frantz Rantzau maa have erhvervet i mellemtiden, vistnok fra Otte Banner.

Købesummen er blevet erlagt i rede penge, idet der findes kvitteringer fra de tre ældste brødre, hver paa 11500 rdl. Erik Rantzau kvitterede desuden for nogle andre beløb, nemlig for 500 rdl. for en gaard i Skiffart, for 10 rdl., der resterede for et fiskevand, 50 rdl. for 10 køer paa gaarden Rantzau og endelig for betaling for vaarsæden paa Gessingholm hovedgaard, nemlig 24 td. byg à 1 rdl., 8 td. boghvede à 1 rdl., 24 td. havre à $\frac{1}{2}$ rdl. og $7\frac{1}{2}$ rdl. for humle. Kornet er formodentlig den sæd, der har ligget i jorden ved overtagelsen, og viser altsaa udsæden, som har været væsentlig mindre, end den senere blev.

Foruden ovennævnte gaard i Skiffart paa 12 td. 7 skp. hk. + [2 td. 2 skp.] købte Gert Rantzau et hus sammesteds av sin nevø [1 td. 4 skp.], og omtrent paa samme tid maa han have købt mere gods, nemlig i Nørager fra Claus Below til Spøttrup 1 g.¹ paa 11 td. 5 skp. 1 fj. 1 alb. + [1 td. 2 fj.] og 1 g. fra fru Ellen Marsvin paa 6 td. 4 skp. — folgebrevet er dateret 12. februar 1617 — og i Ølst sogn Birkholm fra Trud Bryske til Katholm med 4 huse (4 skp.), tre skovskifter og nogle agre, som Trud Bryske ejede sammen med Eske Brok. (Skøde 4. sept. 1616). Yderligere erhvervede Gert Rantzau 10. september 1616 fra Jacob Lykke til Tranderup for 8200 rdl. den faktisk til bondegaard reducerede hovedgaard Mogenstrup i Nørager sogn med tilhørende bøndergods i alt 78 td. 5 skp. 2 fj. 1 alb. + [19 td.]. De til Mogenstrup hørende skovparter var: Toffteskouff (30), Kiøffløcke (25), Handeruplund ved Løngsbæk (4), Ildbierrig lund (6), Hualsskouff ved Ilbjerg (40) og en skovpart i Ringsøeskouff østen for Rust Vejle (6). Tallene i () angiver de oldensvin, som de paagældende skovparter er taxeret til i jordebogen 1618, det eneste sted de nævnes. Bondegodset var: i Mols herred Strandby

¹ Her som i det følgende er g = gaard, b = bol og h = hus.

1 g., i Hald herred Nørager 3 g., Lystrup 1 g., Fuglslev 1 g., Løngsbæk 1 g., Ilbjerg 1 g., Benstrup 1 g. og i Hjortshøj »Stieno« 1 g. Da det hele sættes til 62 td. 2 skp. 3 fj. og $6\frac{1}{2}$ svins olden, har »hovedgaarden«, som den stadig benævnes i skødet, været paa 16 td. 2 skp. 3 fj.; hermed ophørte Mogenstrup definitivt at være hovedgaard, men ydede dog stadig en meget stor landgilde. En del av Mogenstrup-godset blev forøvrigt snart avhændet igen, men herom senere. Pudsig nok angives i et brev fra Gert Rantzau av 7. september 1616, at de 200 rdl. av købesummen skal være til en guldkæde til sælgerens hustru fru Sofie Rud. Dagen efter skriver han, at han nok skal levere de 8000 rdl. til næste omslag.

Det gods, som Otte Banner som ovenfor nævnt havde pantsat til Hartvig Kaas for 1740 rdl., skulde forrentes med 1 rdl. pr. td. hk., hvad der synes en meget høj forrentning, selvom han 17. december samme aar fik et tillægslaan paa 80 rdl. i det samme pant. Saasnart Gert Rantzau erhvervede Gessingholm, søgte og fik han 24. december 1618 kongelig bevilling til at tilforhandle sig dette pantsatte gods, og det lykkedes, for 1. marts 1618 udstedte Otte Banner et følgebrev paa det, og 1. april samme aar mødte dets bønder paa Sønderhald herredsting og lovede Gert Rantzau lydighed. Godset omfattede i Hjelmager sogn Skødstrup 1 g. 1 h., Astrup 1 g., Svinbo 1 g. og i Lime sogn Lime by 1 g. 3 h., Andi 1 g. 1 h., ialt 45 td. 4 skp. 1 fj. + [8 td. 4 skp.].

Ved et større mageskifte med kronen 23. juni 1621 fik Gert Rantzau, bl. a. for gods, der ikke hørte under Gessingholm, 1 g. i Gessing og 1 i Vejlby med ialt 9 td. 3 skp. 3 fj. 1 alb. hk.; han erhvervede samme aar fra Falk Lykke til det nærliggende Skovgaard i Vivild sogn Vivild 2 g. 1 h. og i Lystrup 6 g. 1 b. 8 h. med ialt 83 td. 2 skp. 2 fj. + [9 td. 2 skp. 2 fj.], og forøgede aaret efter godset med gods i Nørre Dyrs herred i Fjellerup sogn Rygaard 2 g., Hedegaard, halvparten av en mølle, Fjelderupgaard og i Nørager sogn Solgaard, 3 b. 1 h. og Tustrup 1 g. 1 h. ialt 81 td. 5 skp. + [5 td.].

Ved Gert Rantzaus død i 1627 var arronderingen vidt frem-

skredet, og Gessingholm gods omfattede da 746 td. 2 fj. hk. + [79 td. 7 skp.], hvortil kom det ved købet av Mogenstrup-godset forøgede skovomraade. Da han desuden fik tre andre hovedgaarde i Jylland i hænde, er hans virksomhed et typisk eksempel paa den holstenske kapitals indtrængen i kongeriget, hvor den udkøbte den gamle danske adel.

Christian Rantzau, som fik Gessingholm udlagt som arv, var kun en 13-aars dreng, da hans fader døde, men fortsatte den paabegyndte arrondering saaledes, at han kunde efterlade godset til sin søn ca. 50 p. c. større, end han havde modtaget det. Da han kom til skelsaar og alder, tog han sig ivrigt av sine godsers styrelse, forøgede Gessingholms tilliggende og erhvervede andre jyske hovedgaarde. Disse i forbindelse med hans udstrakte besiddelser i Holsten gjorde ham til sin tids største godsejer, med hvem selv »kongen i Fyn« Jørgen Brahe ikke kunde maale sig¹.

Vistnok i 1629 — det første aar gaarden findes omtalt i jordebogen — erhvervedes et bol i Lystrup paa 4 td. 5 skp. 2 fj., og 1631 oprettedes paa Gessingholm et schäferi, hvis ldg. sattes til 4 td. 4 skp. Hvorfra jorden hertil er taget, kan ikke ses, men da der ikke er nedlagt nogen ejendom i Gessing, og da hovedgaardens udsæd ikke er formindsket, maa jorden enten være erhvervet ved køb eller ved indtagning av overdrevsjord eller skov.

I 1635 forøgedes tilliggendet ved oprettelsen av to nye brug med 3 td. + [4 td. 4 skp. 1 fj.], og ved købet av en gaard i Udby fra Gunde Rosenkrantz til Vindinge; dens hk. var 10 td. 1 skp. 1 fj. + [7 skp. 2 fj.].

Fra fru Ide Gøye, Jens Juels, erhvervedes i 1638 86 td. 1 skp. 1 fj. 2 alb. $2\frac{2}{5}$ p. hk., nemlig i Nimtoft sogn 3 g., den ene i Svendstrup, 1 g. i Skiffart, 3 g. 1 h. i Voldby og 2 g. 1 h. i Torsø. Ifølge memorialen for 1634 kostede dette gods c. 300 rdl.

Senest 1639 — jordebogen for 1638 mangler — købtes av Jørgen Marsvin til Aunbjerg en gaard i Vejlby paa 10 td. hk. + [4 td. 4 skp.] og samme aar en gaard av Peder Gerstrup —

¹ En fortegnelse over alle Christian Rantzaus besiddelser og len findes i D. A. A. XLVII

vistnok en borger i Randers — i Nødager sogn i Krarup paa 5 td. hk. + [1 td. 4 skp.] og av Jacob Grubbe til Nørkjærsgaard i Voldby 4 g. 1 h., i Sangstrup 1 g. 2 h., i Lyngby 2 g. 1 b., og i Søby 1 g. med tilsammen 105 td. 7 skp. 3 fj. + [18 td. 7 skp.]¹.

Formodentlig ved en regulering i 1643 — noget køb kan i hvert fald ikke paavises i dette aar — er der opstaaet en ny gaard i Gessing. At det skulde være den præstegaard, som fulgte med, da Christian Rantzau 31. marts erhvervede jus patronatus m. m. til Gessing kirke, er ikke sandsynligt, da den øvrige landgildeforøgelse, som dette medførte, først senere optræder i jordebøgerne. I al fald forøgedes godset med 12 td. 5 skp. 1 fj. hk. At der i 1643 ikke kan være tale om præstegaarden, bekræftes ogsaa derav, at der fra 1647 findes en landgildeydelse: »Her Søren i Giesing aff præstegaarden, som lensmanden haffuer gjort vederlagt for«. Denne ydelse var [7 td. 2 skp.] og vederlaget gods udenfor Gessingholms tilliggende. (Se Kronens Skøder I. 522). Ved samme lejlighed opnaaede Rantzau kronens og kirkens parter av tienden mod bl. a. at svare nogle smaaavgifter, men desværre er tienderegnskaberne saa daarligt bevaret, at disse indtægter ikke har kunnet medinddrages i undersøgelsen. Samtidig erhvervedes en ydelse — [1 td. 2 skp.] — som kirken tidligere havde svaret biskoppen i Aarhus, der nu blev tilfredsstillet ved andet gods. Muligvis er der tale om den gamle bispetiende (1 ørte havre).

Uvist hvorledes fik godset, ligeledes i 1647, et nyt hus i Krusborg med en landgilde paa [1 td. 2 skp.] og voxede saaledes i 1647 med [9 td. 6 skp.].

I jordebogen for 1645—46 anføres, at Chr. Rantzau har købt noget gods av Gunde Rosenkrantz til Vindinge og Skaføgaard, nemlig 2 g. i Kolstrup og 4 g. 1 b. i Bøjen i Hvilsager sogn. Til

¹ Da det efter overtagelsen av gaardene fra Jacob Grubbe viste sig, at bønderne ikke ydede fuld landgilde, fik fogeden i memorialen for 1639 ordre til at prøve at presse prisen ned, men det kan ikke ses, om det lykkedes. Det viser imidlertid, at hele købesummen ikke er blevet erlagt strax ved godsets overtagelse. Noget av købesummen, maaske den hele, blev først betalt til snapstinget i Viborg 1640.

Kolstrupgaardene horte noget skov, der i oldenaar kunde føde 100 svin, men var forhugget — der huggedes i den »hver dag« — og har derfor næppe kunnet føde saa mange svin længere; av gaardene, hvis ldg. hk. var 21 td. 2 skp. 2 alb. + [4 td.], var den ene øde. Brugene i Bøjen var paa ialt 42 td. 1 skp. 3 fj. 2 alb. + [5 td.], men ydede, ligesom Kolstrupgaardene, første gang ldg. i 1648. Av Kolstrupgaardene skulde Gunde Rosenkrantz beholde ldg. indtil Mortensdag 1646 — skødet er dateret 5. september — undtagen træpengene, og først i 1647 blev Bøjengaardenes hoveriforpligtelser fastslaaet; hver bonde skulde give 8 rdl. træpenge, yde 3 ægter til Randers eller Viborg, og desuden hugge 3 favne ved og køre det til stranden. Grunden til, at der ikke svaredes ldg. før, er formodentlig den, at gaardene som skik og brug var ved ejerskifte, skulde yde husbondehold, der blev sat til 2 rdl. i 1647, og til 1. maj 1648 et par øxne eller 16 rdl. i fællesskab. Bolsmanden slap med 2 rdl. i træpenge, een vognægt og een favn brænde, samt $\frac{1}{2}$ rdl. i husbondehold.

I 1648 købtes av Otte Thott til Næs 1 g. 4 h. (de to var øde) i Andi i Skørring sogn paa 10 td. 5 skp. hk. + [3 td. 4 skp.], i 1654 av »de mendt aff Helsingør« s: borgmestre og raad 2 b. 2 h. i Nørager paa 8 td. 3 skp. 2 fj. 2 alb. + [3 td. 4 skp.] for 383 rdl. 42 sk., som dog først fra 1656 ydede ldg. — Godset har oprindelig været krongods — i. s. a. av Ebbe Gyldenstjerne til Tyrrestrup en gårdpart i Nødager på 3 td. hk., og endelig i 1661 blev noget ryddet skovjord fra Kolstrup skov taget ind til landbrug, men ldg. skulde først fastsættes ved vurdering i 1663. Det kan dog næppe have været stort, da indfæstningen kun var 3 rdl.

Arronderingen fortsattes ud over det her omhandlede tidsrum. Ifølge et brev fra fogeden Hans Hansen Torntved 15. november 1661 havde han tilsendt Chr. Rantzau en jordebog over Nielstrup i Vivild s., der ved Kaj Lykkes fald var blevet konfiskeret. Hans Hansen skrev imidlertid, at mere belejligt gods, der tidligere havde tilhørt Kaj Lykke i Nimtoft og Koved sogne, og desuden nogle skovskifter vilde kunne erhverves. Godset blev ogsaa købt av Chr. Rantzau, uvist naar, men naaede ikke at komme med i jordebøgerne, saa det er ikke medtaget her. Ved

erhvervelsen var Nielstrup ikke længere nogen hovedgaard, men delt i to bøndergaarde, hver paa 11 td. hk.

Foruden ovennævnte gods har der til Gessingholm i kortere tid enten som pante- eller ejendomsods hørt nogle gaarde, der imidlertid hurtigt er blevet indløst eller avhændet.

4. december 1616 havde Gert Rantzau faaet 3 g. i Lystrup i pant fra fru Ellen Rostrup, Tyge Sandbjergs til Vedø; de havde et samlet ldg. paa 22 td. 4 skp., men findes kun i den ene jordebog, saa de maa være blevet indløst strax. En selvejergaard i Benstrup, som Søren Udsen pantsatte for 30 rdl. i 1616, maa ligeledes være indløst, da den slet ikke nævnes i jordebøgerne. Temmelig langt fra Gessingholm, i Birkholm, Ølst sogn, Galten herred, købte Gert Rantzau 5 h. av Trud Brysk til Katholm senest 1617, men de nævnes kun i jordebøgerne til 1622 og maa saaledes være bortmageskiftet eller solgt. To av Mogenstrupgodsets gaarde — gaarden i Hjortshøj og en gaardpart i Benstrup, den sidste erhvervet fra fru Anna Hardenberg, Erik Ruds til Møgelkær — blev 1621 bortmageskiftet til kronen. Endelig forsvandt gaarden i Ilbjerg efter 1633, uvist til hvem.

Christian Rantzau forsøgte i 1641 uden held at faa et mageskifte i stand med kronen. Sagen er imidlertid interessant, baade fordi den viser hans naturlige bestræbelser for at faa nærmere liggende gods for fjernere, og fordi den lægger for dagen, hvor omhyggeligt kronen lod det tilbudte gods undersøge. Chr. Rantzau begærede gods i følgende landsbyer: Tustrup, Nørager, Limmer, Andi, Koved, Tostrup og Skiffart og tilbød gaarde i Lyngby, Allelev, Albøge, Fuglslev, Søby, Hammelev, Voldby og endelig Strand i Mols herred. Det tilbudte gods blev paa kronens vegne besigtet av Just Høeg, der avgav en erklæring 22. juni 1641. Han mente, at kronen godt kunde avhænde det ønskede gods i Hald herred, da det laa langt borte fra Kalø slot, men krævede til gengæld, at den i stedet skulde have ligesaagodt beliggende gods i samme herred. Da kronen bortset fra disse gaarde kun havde 13 selvejere og 7—8 kronens gaarde i herredet, av hvis bønder een skulde være herredsfoged, een delefoged og 8 sandemænd, blev der for faa bønder til at gøre ægt og arbejde

og især til at holde husene ved magt paa slottets ladegaard. Gaardene i Nørager og Tustrup kunde slet ikke undværes, da de var de bedst skovforsynede i herredet. Da gaardene i Nørherred havde bedre skov og laa nærmere end det tilbødte gods, burde de nødigt avhændes; endelig var kronens gaarde bedre ved magt og kunde bedre yde landgilde end Chr. Rantzaus. Der foreligger en koncept til et brev fra Chr. Rantzau, hvori han søger at reducere værdien af kronens gaarde, men indirekte indrømmer, at en del af hans egne var ringere, idet han tilbyder at ombytte gaardene i Albøge, Fuglslev og Voldby med gods i Torsøe. Det hele blev som sagt ikke til noget, men viser tendensen i Rantzaus bestræbelser.

Nedenfor er de sogne, hvori Gessingholm havde gods, opstillet i følge efter deres afstand fra hovedgaarden. Tallene angiver de aar, i hvilke der blev erhvervet gods i sognene.

Gessing (1621, 1643, 1646)	Hvilsager (1648)	Albøge (1639)
	Nimtoft (1638)	Lyngby (1639)
Vivild (1621, 1629)	Udby (1639)	Voldby (1638, 1639)
Nørager (1622, 1656)	Skjerring (1648)	
Vejlby (1621, 1639)	Nødager (1639, 1656)	
Fjellerup (1622)		

I den første kolonnes første aarrække ligger alle erhvervelserne fra Gert Rantzaus tid, medens anden aarrække markerer nogle smaaerhvervelser, hvorved Chr. Rantzau supplerede sin faders arrondering. I de to næste kolonner anføres alle de senere erhvervelser, som omfattede gods, der ligger forholdsvis fjernt fra hovedgaarden. Tendensen er altsaa tydelig og naturlig: først erhvervedes gods i de nærmeste sogne — og i selve Gessing by fik Rantzauerne samlet al jorden — dernæst købtes fjernere gods, som eventuelt kunde bortmageskiftes for nærmere gaarde. En yderligere koncentration foregik derved, at jord i Gessing sogn blev lagt ind under hovedgaarden, men herom senere.

Chr. Rantzau foretog yderligere nogle smaa mageskifter med skovparter; det drejer sig kun om ubetydeligheder, men viser den samme tendens.

Paa nedenstaaende skema er godsets tilvæxt og avgang opstillet kronologisk og samlet.

1609 401 td. 4 skp. 2 fj. » alb. (32 td. 2 skp. » fj.):

Gods købt:

1616	11	td.	7	skp.	»	fj.	»	alb.	(	»	td.	4	skp.	»	fj.)
—	109	-	5	-	3	-	2	-	(24	-	4	-	»	-	)
1618	45	-	4	-	1	-	»	-	(8	-	4	-	»	-	)
1621	92	-	6	-	1	-	1	-	(9	-	2	-	2	-	)
1622	81	-	5	-	»	-	»	-	(5	-	»	-	»	-	)
1629	4	-	5	-	2	-	»	-							
1631	4	-	4	-	»	-	»	-							
1635	13	-	1	-	1	-	»	-	(5	-	3	-	3	-	)
1638	86	-	1	-	1	-	2	-							
1639	120	-	7	-	3	-	»	-	(24	-	7	-	»	-	)
1643	12	-	5	-	1	»	»	-							
1646	63	-	4	-	»	-	1	-	(9	-	»	-	»	-	)
1647	»	-	»	-	»	-	»	-	(9	-	6	-	»	-	)
1648	10	-	5	-	»	-	»	-	(3	-	4	-	»	-	)
1654	11	-	3	-	2	-	2	-	(3	-	4	-	»	-	)

1070 td. 6 skp. 3 fj. 2 alb. (136 td. 1 skp. 1 fj.)

Solgt eller forsvundet:

1621	3	td.	»	skp.	»	fj.	»	alb.							
1629	»	-	»	-	»	-	»	-	(»	td.	2	skp.	»	fj.)	
1630	3	-	»	-	»	-	»	-	(»	-	2	-	»	-	)
1635	4	-	6	-	»	-	»	-	(1	-	4	-	»	-	)

10 td. 6 skp. » fj. » alb. (2 td. » skp. » fj.)

Gods: 1662 1060 td. » skp. 3 fj. 2 alb. (134 td. 1 skp. 1 fj.)

ialt 1194 td. 2 skp. 2 alb.

II. Hovedgaarden.

Omfanget av hovedgaardens areal skulde saa nogenlunde kunne ses av den samlede kornudsæds størrelse. Denne var:

1618: 144 td. » skp.	1643: 218 td. 7 skp.	1655: 208 td. 1 skp.
1630: 133 - $\frac{1}{2}$ -	1645: 167 - » -	1656: 188 - 5 -
1642: 225 - 7 -	1646: 190 - 2 -	1660: 157 - 4 -
		1661: 161 - 3 -

De mindre udsving skyldes utvivlsomt krigene, hvad der senere vil blive gjort rede for; den store stigning mellem 1630 og 1642 har derimod en anden aarsag, nemlig at der er lagt ny jord ind under hovedgaarden.

Allerede i 1620 fik en gaard i Gessing, der blev reduceret fra en hel gaard til et bol, sin landgilde nedsat med 6 td., fordi en del av dens agre og enge var blevet fordelt paa de andre gaarde sonden for den bæk, der deler Gessing by; disse gaarde havde nemlig avstaaet deres enge »bag gaarden«, d. v. s. bag Gessingholm, til indlemmelse under hovedgaardsjorden, formentlig for at der kunde skaffes foder nok til den voxende øxnemængde.

Langt mere gennemgribende var dog en regulering i 1635. Den lille by Sorvad i Gessing sogn, der bestod av 5 gaarde og 1 hus, blev reduceret til 2 g. 1 h., og det øvrige areal, hvorav der var ydet en ldg. paa 38 td. 7 skp., blev lagt ind under hovedgaarden som Sorvad ager. Naar jorden blev taget fra det fjernere liggende Sorvad og ikke fra Gessing by, var grundene formentlig, at det var vanskeligere at regulere den store bys tilliggende, og tillige bekvemmest at have hovbønderne saa nær hovedgaarden som muligt. De to resterende gaarde blev forøvrigt i 1662 slaaet sammen til ett større brug og var en hovedgaard, til den i 1921 blev udstykket til husmandsbrug.

Hovedgaardens jorder blev desuden forøget, dels ved ligefrem indtagelse av ikke tidligere dyrket jord, dels ved at det allerede dyrkede blev rensat for træer og buske, hvorved agerjorden faktisk blev større. Fogeden Mads Nielsen Ulf eller Wulf skrev 10. februar 1653 til Chr. Rantzau, at hede- og mosejorden i vestre kobbøl var blevet opbrudt til agerjord, og at han havde ladet opkaste grøfter mellem agrene. Et areal kaldet »gammel jord« var ogsaa blevet opbrudt til ager, hvor den var bedst tjenlig, men det ses ikke, hvor stort stykket var. Memorialen fra

1646 giver bestemte ordre om, at buske og træer i Smedekoblet ved graven, d. v. s. voldgraven omkring gaarden, ved bækken fra Langsø og paa alle side steder skulde ryddes og den tjenlige jord pløjes til agerland; paa andre steder, hvorom der tidligere var givet besked, skulde rydningen fortsættes. Fra en av Rantzau's andre gaarde Demstrup skulde der hentes mandskab, der skulde rense engen mellem møllen og Nydam for buske og træer og grave en ny grøft.

I revisionsantegnelserne, der meget ofte giver ordrer om nye arbejder — ganske som memorialerne — træffer man ogsaa bestemmelser om arealets brug og udvidelse. I revisionsantegnelserne til regnskabet for aaret $\frac{1}{5}$ 1650— $\frac{1}{5}$ 1651 bestemmes det saaledes, at en tidligere dam ved taarnporten skal tilsaas med havre i det kommende foraar og engen ved samme port indhegnes og tilsaas med græs. Til gengæld skal et stykke ager lægges ud i græs for svin og gæs, hvad der vil give den bedre hvile, end naar der saas nyt græs paa den, og derfor meget bedre korn, naar den igen bliver pløjet og saaet. Desuden skal det stykke skov, der staar mellem toften og engen, ryddes og træet bruges til bygnings-tømmer og brænde, at jorden kan blive »en god stykke jord med korn at saa«. Ovennævnte lille forsøg paa vexeldrift er et godt eksempel paa, hvordan det overlegne holstenske landbrugs fremskridt omplantedes til Danmark.

Aaret efter bestemte memorialen, at bønder, der var i restance, skulde betale deres gæld av ved sammen med hovtjenerne at grave ved agerrenerne ved gaarden, og den nye jord gøres til ager. Samtidig skulde vandet afledes, saaledes som Chr. Rantzau selv har vist forvalteren og ladefogeden det. Princippet for vand-afledning forklares forøvrigt i det følgende. Naar marken »felges« d. v. s. pløjes paa stub, skal der først pløjes i siksak, saa der ingen »rind« d. v. s. agerren bliver, og derefter saadan, at der bliver en dyb ren, saa vandet kan løbe av.

Der blev ikke nedlagt gaarde i Gessing til forøgelse av hovedgaardens jorder, formodentlig for ikke at formindske ugedagsbøndernes antal, men alligevel fik Rantzau lagt ny jord ind under den. Revisionsantegnelserne for 1652—53 bestemmer nemlig, at

en hedebakke, der ligger paa Gessing mark overfor skoven, skal opbrydes og pløjes, og stenene enten anvendes til bygning eller nedgraves. Den saaledes nybrudte jord skulde skiftes mellem bønderne, og disse til gengæld avgive jord av Gessing mark, der skulde lægges ind under hovedgaarden.

Medens nedlæggelsen av gaardene i Sorvad ikke med sikkerhed kan antages at have medført en bedre dyrkning av jorden — selvom meget taler for, at hovedgaardens driftsmaade har været bøndernes overlegen — medførte denne rydning og opdyrkning av hede en direkte forøgelse av det besaaede areal. Paa den anden side har det sikkert bevirket, at hoveriydelsen er blevet kraftigere udnyttet. Desværre fremgaar der intet direkte av regnskaberne om hoveriets størrelse og fordeling, men anvendelsen av hovtjenere fra Demstrup, som ligger ca. 22 km fra Gessingholm, tyder paa en meget energisk udnyttelse av hoveriet.

Arbejdet paa gaarden lededes av fogeden, som assisteredes af en ladefoged. Iøvrigt var det meget smaat med det faste mandskab, hvad der fremgaar av de i Jyske Samlinger trykte regnskaber, hvori folkelønnen er specificeret. Fra 3—6 karle og drenge, gerne een mere om sommeren til at vogte kvæg, 3 piger ofte hver med særligt hverv — hønsepige, gaasepige, mejerske — og av og til en mand med særligt hverv i kortere eller længere tid fx. jagtbetjent, postkører, svineslagter, skytte, tit en mand, der deltes mellem flere av de Rantzauske gaarde. Dertil kom en gartner, som intet havde med det egentlige landbrug at gøre, og schäferne, der passede deres faar. Alt andet arbejde paa gaarden udførtes enten av haandværkere fra Randers eller Grenaa fx. sejermager, skorstensfejer, stenhugger, glarmester, for saa vidt de ikke fandtes blandt godsets egne husmænd, eller av hovtjenerne.

I selve Gessing sogn var der 26—33 gaarde og bol og 25—29 huse, men mange av husmændene har ikke udført landbrugs-hoveri, da de var haandværkere o. l., skovfoged, smed, bødker, snedker, murer, budfoged etc. Hovtjenerne i Gessing formaaede næppe alene at udføre alt arbejde paa hovedgaardens marker. I 1661 6. november nævner fogeden i et brev som noget extraor-

dinært, at Gessing fæstere alene har maattet gøre alt hoveriet, da »udtjenerne af frygt og fare« har holdt sig borte. Et andet bevis paa, at udtjenerne har arbejdet paa hovmarken, ligger deri, at kun et ganske lille antal av godsets fæstere overhovedet har ydet trælpunge i stedet for hoveri, iøvrigt udelukkende blandt de fjærnere boende bønder. Herav kan man dog ikke slutte, at alle de andre bønder har gjort hoveri paa Gessingholms marker, idet der har været mange andre former for hoveri, især skovhugst. At husmændenes haandværksarbejde var hoveri, fremgaar direkte av en bemærkning i revisionsantegnelserne for 1649—50, hvori der spørges, om smeden i Gessing ikke som hoveri kan udføre »fleckeri« paa gaarden, hvad fogeden siger ja til. Derimod kan det ikke betale sig at lade ham lave søm. Da bønderne i 1650 var »svage«, maatte der holdes en plovkarl extra, men iøvrigt var man paa Breitenburg ingen ynder av at skulle udbetale folkeløn. Revisionen gjorde i 1650 vrøvl over, at svinedrengen fik for høj løn (3 rdl. 1 mk.). Paa holstenske gaarde som Rantzau og Schrevenburg, hvor der dog var tre gange saa mange svin, fik han kun 8 mk. lybsk. Fogeden svarede, at han ikke kunde lønnes ringere, fordi han ikke var livegen, og at han havde faaet det samme i salig statsholderens tid. Aaret efter var det galt igen, idet revisionen atter klagede over lønnens højde. Hertil kunde Mads Hansen dennegang svare, at Chr. Rantzau havde approberet lønnen. Dette tilløb til at indføre holstenske tilstande paa Gessingholm mislykkedes saaledes heldigvis, men der kom andet sydfra.

En revisor, der bærer det danske navn Ths. Nissen, skriver i 1652, at naar der engang bliver meget at tække paa godset, skal der komme en tækkemand fra Breitenburg, der kan oplære en mand i at tække med »røgger, vieder og huoller« d. v. s. rygræer, vidjer og stave (?), hvad der er bedre end den nuværende metode med halmreb og baand. I det hele taget er de tyske tækkemænd bedre end de danske. Den ovenfor nævnte dræning er formentlig ogsaa inspireret fra Holsten. I hvert fald beordrede memorialen fra 1646 den store eng i Sorvad drænet, og i 1652 bestemte revisoren, at engen skulde drænes og ros opgraves.

Selvom det egentlige formaal var et andet — at skaffe bedre forhold for fiskeriet — maa den i 1639 beordrede opstøvning av Skiffart, Mogenstrup og andre damme ligeledes have bidraget til at regulere vandet, det samme gælder støvningen av dammene i »Boileshede« i 1646.

Paa en mængde andre omraader av gaardens drift blev der grebet ind fra Breitenburg, hvadenten det skyldtes Chr. Rantzau selv eller hans undergivne. Desværre er der kun bevaret saa faa memorialer og revisionsantegnelser, at man ikke helt kan følge gangen i godsdriften, men nogle eksempler udover det allerede anførte vil formentlig være tilstrækkelige til at vise tendensen.

Det bestemmes saaledes i 1643, at møget i den ene stald ikke skulde føres ud, men at der altid skulde være ett aars møg i stalden, ligesom det fastsættes, ad hvilken vej møget skulde køres ud paa markerne. Fra Breitenburg gav man ikke alene ordre med hensyn til høets behandling (1656), men avgjorde ogsaa, hvor mange heste der skulde holdes paa Gessingholm. En saadan indgriben i alle detalier forudsætter et nøje kendskab til forholdene paa gaarden hos revisorerne, og det ser ogsaa ud til, at de desværre for størstedelen »navnløse« revisorer har været paa Gessingholm. I hvert fald besøgte Chr. Rantzau meget ofte selv gaarden. Det lader sig ikke fastslaa, hvor tit og længe han var der, men efter at han var blevet voksen, synes han praktisk talt at have været der hvert aar. (Regnskaberne. »Forispising«). I hvert fald kan han have faaet et indtryk av driften i sine drengenaar, da han efter faderens død sammen med mor og søskende ofte opholdt sig der i maanedsviis. Chr. Rantzau, der som politiker har ord for at have været ualmindelig doven, har saaledes med stor energi givet sig av med sit landbrug, og selv om memorialer og revisionsantegnelser er skrevet med skriverhænder, er der saa mange »jeg'er« og saa ofte bemærkninger med hans egen haand, at man kan se, at han har fulgt med selv i smaating. Derimod kan det ikke av de bevarede arkivalier ses, om Gert Rantzau har taget sig ligesaa meget av godsernes drift som sønnen.

Hovedgaardens indtægter og udgifter fremgaar av de

bevarede regnskaber. Det lader sig dog ikke nøjagtigt udregne, hvad selve hovedgaarden har givet i over- eller underskud, da den har en del poster fælles med jordebogsindtægterne. Derimod kan man maaske udregne, hvad hele godset har givet i indtægt.

Med sikkerhed kan man alene fastslaa følgende hovedgaardsindtægter: avlen av korn, humle, hamp etc. og mængden av til-lagte dyr. Derimod er hovedgaardens svin blandet haabløst sammen med landgildesvin og smørret fra gaardens faa køer med bøndernes ydelser, ligesom det ikke kan ses, hvorfra honningen stammer. Endnu værre er det med udgifterne. Til forspisning er brugt landgildeydelse og gaardens avl i flæng; af indkøbte byggematerialer anvendtes en del paa gaarden, en del til opførelse og istandsættelse av fæsternes gaarde og huse; naar det i hovedgaardsregnskaberne føres til indtægt, at man har solgt eller videresendt korn til andre gaarde, fremgaar det ikke, om det er landgildekorn eller gaardens avl og saa fremdeles.

Alligevel skal der gøres et forsøg paa at vise udbyttet av hovedgaardens drift. Da der findes kornpriser paa de første fem av de her benyttede regnskaber, kan man udregne værdien av nettokornavlen d. v. s. det indavlede korn $\div$ udsæd og det av mennesker og dyr paa gaarden fortærede korn. Herfra trækkes de direkte udgifter ved ladegaardens drift: løn til gaardens faste folk — herunder medregnet fogeden, skønt hans arbejde var meget andet end drift av gaarden — indkøb av mad til folkene, bygningsarbejder paa ladegaarden, betaling for extraarbejder i markerne, indkøb og reparation av landbrugsredskaber etc. Begge grupper av poster er dog unøjagtige. Forspisningen omfatter baade gaardens folk, herskabet og tilfældige gæster, og regnskaberne over de nævnte udgifter viser ikke, i hvilket omfang de indkøbte varer og det udførte haandværksarbejde er kommet ladegaarden til gode, og hvad der er anvendt til borggaarden, dyrehaven og fæsternes gaarde. Endnu værre er det, at man ikke kender størrelsen af hoveriet paa gaardens marker og bygninger, og det desuden snarest er at betragte som en jordebogsindtægt. Den anden store vanskelighed hænger sammen med, at husdyrbruget ikke kan

opgøres i penge, da jordebøgernes omregningstal ikke angiver dyrenes værdi i handel og vandel, og der desuden ved forspisningen er en lignende sammenblanding av gaardens dyr og landgildeydelse. Schäferiet, der dreves av særlige folk, maa holdes udenfor, ligesom oxnene. Av bilagene fremgaar imidlertid, at det øvrige husdyrhold har givet et beskedent overskud. Overskuddet av heste blev sendt til Holsten og svin og fjerkræ enten til København eller Holsten; nogle blev solgt, men størstedelen forbrugt i Chr. Rantzaus egen husholdning.

Resultatet bliver derefter flg.¹:

i 1618 var Udgifterne: 171 rdl. 1 mk. 8 β lybsk

Avlen: 163 - » - 8 -

Udbyttet: $\div$ 8 - 1 - » -

1630 var Udgifterne: 116 - 2 - 6 -

Avlen: 16 - 2 - 12 -

Udbyttet: $\div$ 99 - 5 - 10 -

1643 var Udgifterne: 142 - 2 - » -

Avlen: 164 - 1 - 1 -

Udbyttet: + 21 - 5 - 1 -

1646 var Udgifterne: 90 - 2 - » -

Avlen: 39 - » - 8 -

Udbyttet: $\div$ 51 - 1 - 8 -

1656 var Udgifterne: 123 - 2 - 3 -

Avlen: 233 - 2 - 6 -

Udbyttet: + 110 - » - 3 -

Senere vil der blive gjort forsøg paa at opgøre godsets samlede indtægter. Idet der iøvrigt henvises til regnskaberne, skal her alene meddeles nogle oplysninger om kornavlens foldudbytte. Selv om jordernes skiftende tilstand som følge av den daarlige drift under krigene kan fortegne billedet, er hovedindtrykket dog klart.

¹ For 1661 mangler værdital. Hvor havrens værdi mangler, er den sat = $\frac{1}{2}$ byg.

1643	Rug 1,7 fold	Byg 3 fold	Havre 2 fold	Boghvede » fold
1646	— 2 —	— 2,5 —	— 1,9 —	— 1,5 —
1656	— 3,4 —	— 4 —	— 3,3 —	— 2,6 —
1661	— 4 —	— 2,6 —	— 2,1 —	— 2,6 —

Gennemsnittet av alle aar og alle kornsorter er saaledes 2,6 fold. Dette tarvelige udbytte svarer nogenlunde til, hvad man ellers kender til foldudbytte¹, er dog maaske snarest lidt lavere — og maa siges at være et daarligt resultat av den energiske godsdrift. Paa dette spinkle materiale lader der sig ikke opstille nogen almindelig regel; det ser dog ikke ud til, at den tendens til faldende foldudbytte, som Christensen Hørsholm har fundet paa nogle av kronens nordsjællandske gaarde (Agrarhistoriske Studier I s. XXI.), har gjort sig gældende paa Gessingholm. Har den nævnte tendens været den almindelige i Danmark, har Chr. Rantzau dog alligevel faaet noget ud av sin energi, idet udbyttet paa hans gods jo snarest er stigende.

Den indavlede mængde var, alle kornsorter taget under eet:

1618: 336 td. 1 skp.	1646: 324 td. 4 skp.
1630: 468 - 3 -	1656: 709 - 4 -
1643: 464 - 5 -	1661: 439 - 1 -

Den store stigning fra 1618 til 1630 skyldes utvivlsomt, at der i mellemtiden var taget mere jord under dyrkning. 1630 til 1646 holdt mængden sig, men falder i 1646 paa grund av krigens

¹ Edv. Holm skriver i Danmark-Norges indre Historie 1660—1720 (I 268): »Fire til fem Fold af Byg og Rug og tre til fire af Havre omtales idelig som det almindelige«. Det er ikke saa lidt højere end C. Christensen Hørsholms tal fra begyndelsen av 17. aarhundrede og ingen av de Rantzauske gaarde, jeg har gennemgaaet — Gessingholm, Skovgaard, Demstrup og Sødringholm — har udover ganske enkelte aar givet et saa højt foldudbytte. En meget omhyggelig vurdering av Nygaard paa Langeland, som Chr. Rantzau i 1646 lod en foged foretage, anslaaer næsten alle godsets gaarde til at kunne give 3—4 fold efter som aaret er; nogle enkelte har lavere, men ingen højere foldudbytte. Desværre henviser Holm ikke til bestemte kilder for sine tal, men for den første halvdel av aarhundredets vedkommende er de sikkert for høje.

ødelæggelser. 1656, da foldudbyttet var størst, synes at have været et særligt godt høstaar; noget av den vældige stigning skyldtes dog formodentlig den bedre drift og forøgelse av det dyrkede areal (se ovenfor). Derved forklares det ogsaa, at Karl Gustav-krigene, skønt de varede længere og medførte større ødelæggelser end Torstensson-krigen, har haft mindre nedgang i udbyttet til følge.

De dyrkede kornsorter var rug, byg, havre og boghvede, men desuden blev der paa gaardens marker avlet hamp, humle og hør. I 1652 beordrede revisionen, det vil vistnok sige Chr. Rantzau selv, at der skulde avles hamp til reb baade til vognene og til vaad. De kunde flettes av gaardens egne folk om aftenen, og man kunde bruge haar av øgene til hjælp. Aaret efter skulde der saas hamp til møllesejl i hørageren, og naar den var høstet, skulde der plantes kaal bagefter. Humlen var bestemt til brug ved brygningen av gaardens eget øl, men et enkelt aar blev der dog sendt humle til en av de andre gaarde. Som regel var den indavlede humle ikke tilstrækkelig, og der maatte købes mere.

For nogle aar findes der lister over lærred og bolstre, som var forarbejdet paa godset, men desværre er de ikke saa fuldstændige, at de kan give noget almindeligt billede. Det ser ud til, at arbejdet delvis har været udført som hoveri, delvis for betaling med det paa gaarden avlede hør. Gaardens uld blev vistnok undertiden forarbejdet. 1639 skulde der sendes 7 harbopd. uld til Herningsholm, hvor det skulde laves til strømper og handsker. En av husmændene i Gessing var som regel væver, og det vævede lærred blev altid sendt til Holsten, bortset fra, hvad der skulde anvendes til Gessingholms egne lagner og duge etc.

I 1639 skulde Anne Jensdatter lave lærred av nælder, som skulde slaas paa volden.

Desværre findes der intetsteds regnskab for hør. Da der i memorialen 1653 er tale om høets behandling, kan ikke alt græsset være blevet spist av kreaturerne paa marken, men en del maa være blevet høstet. En betydelig høavl var ogsaa nødvendig til staldfodring av oxnene; baade for gaardens egne oxne og for de opstaldede beregnedes der foderpenge — 2 rdl. pr. ox

en vinter — men der staar intetsteds, hvad de blev fodret med, og det kan næppe have været halm alene. 1653 gives der ordre til, at der skulde saas græs til hø paa de øde gaardes jord.

Det kan vel ikke regnes med tilgaardens »avl«, at der i 1652 og 1653 blev slaaet lyng og bregner til foder for faarene. Maaske brugtes grøn lyng det sidste aar ogsaa til andre dyr, da den blot kaldes vinterfoder.

Foruden det egentlige landbrug var der paa Gessingholm en del mindre virksomheder, der næppe gav direkte indtægter i penge af betydning, men dog ydede bidrag til Gessingholms egen eller de andre gaardes husholdning. Huderne af selvdøde og slagtede dyr blev solgt. Det vidner ikke om større tillid til Mads Nielsen, at revisionen i 1652 krævede bevis for, at dyrene virkelig var døde, og derfor forlangte, at deres hoveder eller ører skulde sendes til Breitenburg. Paa gaarden maa der have været bistader, hvis honning blev brugt i husholdningen, medens voxet, i hvert fald i 1653, blev sendt til Breitenburg. Gaarden havde sin egen gartner, en husmand i Gessing, senere (1653) blev bestillingen varetaget af en mand, der tillige var møllersvend. Han passede haven paa Gessingholm, og desuden de æbletræer, der i 1646 blev plantet paa nogle øde gaarde. Havens egne æbler var man meget om over; en dreng, der i 1637 havde stjålet frugt i abildgaarden, blev saaledes straffet med en bøde paa 2 rdl. Avgaardens æbler lavedes der i 1661 3 td. most. Havebruget bestod mest i kaaldyrkning, og det avledes ogsaa paa ageren; av indkøbslisterne kan man dog se, at der ogsaa blev dyrket grøntsager, idet der blev købt en del plantefrø foruden kabudskaalfrø. Gaardens gartner i 1643 var maaske ikke helt sin gerning voxen; i hvert fald kom der en mand fra Rosenholm for at beskære træerne. Revisionen var i 1652 meget ivrig for, at kaalen skulde give tilstrækkeligt udbytte og gav ordre til, at den skulde saas inden eller uden for porten paa god gammel jord, der aldrig havde været brugt før (hertil?), og at den skulde slaas to-tre gange, saa man ikke behøvede at købe planter. I haven fandtes bl. a. ribs, for i 1647 opføres kost til en dreng, der plukkede ribs til en nabogodsejer.

Chr. Rantzau byggede den søndre fløj paa Gessingholm 1642—43, som det ogsaa fremgaar av regnskaberne, ifølge hvilke der i dette aar anvendtes ca. 630 rdl. til materialer og arbejds løn. Byggearbejderne falder imidlertid udenfor landbrugshistorien og bliver derfor ikke omtalt her. Dette arbejde saavel som vedligeholdelsen av godsets andre bygninger krævede imidlertid et betydeligt forbrug av mursten og kalk, der frembragtes paa godset selv, i hvert fald i de senere aar. Til at brænde stenene havde man en teglmester, der havde et hus i dyrehaven at bo i og fik 12 læs hø om aaret, desuden fik han 7 mk. dansk og 1 td. rug for hvert 1000 sten. I 1639, da det aabenbart gjaldt om at faa brændt saa mange sten som muligt til det forestaaende store byggearbejde, fik han yderligere 1 td. rug, 1 td. malt og 1 pd. smør for hver ovnfuld sten. Det maa have været en særdeles indbringende virksomhed for ham, for i 1642—43 blev der brændt 68500 sten og i 1655—56 62000. Da beholdningen i det sidste aar, altsaa efter at den søndre fløj var bygget, var 458500 sten, maa brændingen være fortsat. Stenene brugtes nu ikke alene til Gessingholm; en del førtes til andre gaarde, en del blev solgt, saaledes i 1656 22000. Til denne masseproduktion opførtes i 1639 en ny tegllade. Sandsynligvis har teglmesteren for de betydelige indtægter maattet holde sine medhjælpere betalt, i hvert fald kan man ikke se, at han har faaet hovtjenere til hjælp. Murerarbejdet er udført baade med egen og fremmed arbejdskraft, den sidste anvendtes vel særlig ved mere indviklede foretagender som i 1639, da den nye kamin i fruerstuen først kunde sættes op, naar fru Karen Sehesteds stenhugger var kommet. Godsets skove leverede træ til bygningerne (se senere), medens de fliser, der i 1643 blev lagt i det nye taarn, maatte hentes andetstedsfra¹.

Bygningskalk producerede godset selv, og kalkslagningen var hoveri. 1643 og 1646 blev der givet ordre til at brænde kalk med særlig flid, det sidste aar i to ovne. Kalkproduktionen var til tider betydelig; i 1656 skulde der sendes 20 læster kalk til

¹ I 1646 fik fogeden besked paa at lade et gammelt taarn nedrive. Det maa vistnok være det tidligere trappetaarn paa østfløjens østside.

Kiel til de holstenske gaardes reparation, og i 1661 blev der solgt $2\frac{1}{2}$ læst. Som hoveriarbejde blev der i 1639 hentet limsten i Sangstrup av bønderne, der skulde age det til Gessingholm paa deres spanddage.

Schäferiet laa i Koved sogn. Dets forhold til hovedgaarden er ikke ganske klart. I jordebogen for 1631 læser man: Hans »schepperren« antaget schäferiet efter junkerens forordning til videre besked. Skal give det aar 3 td. rug, 1 td. boghvede — hvad der maa betyde, at der har hørt landbrug til schäferiet; samtidig opføres imidlertid løn til schäferne i hovedgaardsregnskabet, og faarene findes mellem gaardens andre dyr. 1618 var der kun een faarehyrde, 1630 to schäfere, en schäfer med kone og søn og en faaredreng, 1643 en schäfer og to faaredreng, men derefter forsvinder de fra regnskaberne, og memorialen 1646 gav ordre til, at schäferen skulde avskediges og alle faar undtagen 30—40 gode lammefaar sælges. Schäferiet blev nedlagt, fordi græsset fordelagtigere kunde anvendes til øxnefoder, men paa gaarden holdtes stadig faar. Schäferens løn og kost regnedes til 33 rdl. I 1629, da en del landgildefaar findes optaget i besætningslisten, er der skelnet mellem hedefaar og rhinske faar — ca. halvt av hver — men ellers optræder alle faar og lam simpelthen under betegnelsen »faar«. Antallet er:

1618: 246	1642: 266	1655: 146
1619: 361	1643: 333	1656: 125
1629: 266	1645: 263	1660: 193
1630: 178	1646: 253	1661: 208

Tallene 1655 ff. viser, at schäferiet da var nedlagt.

De direkte indtægter av faareavlen, d. v. s. uld, faareskind, faareost og solgte dyr, synes efter regnskaberne at dømme at have været meget beskedne, derimod har de slagtede faar været en ret stor indtægt, hvadenten de blev fortæret paa gaarden eller sendt til Chr. Rantzau i København eller paa Breitenburg. Hvorvidt de bortsendte saltede kroppe blev solgt eller benytte-

des i Rantzaus husholdning, kan ikke ses. Osten er kun undtagelsesvis indført i regnskaberne, og da i smaa mængder, men revisionen krævede 1653, at hvert faar skulde give 1 pd. à 24 mk. ost, og Chr. Rantzau sagde selv til »kvinden i Mogenstrup«, at hun skulde passe bedre paa. Det er maaske hendes uduelighed, der har medført, at der i 1655 blev ansat en mejerske, hvad der ogsaa bevirkede, at værdien af den solgte ost steg fra 7 rdl. i 1646 til 14 rdl. i 1656, saaledes at hendes løn (5 rdl. 1 mk.) var indtjent; i 1660 var der ingen mejerske mere, medmindre en af pigerne har gjort tjeneste som saadan.

Forsaavidt Gessingholms produkter ikke blev forbrugt paa gaarden selv, blev de enten sendt til de andre gaarde eller solgt. Ustandselig blandede revisionen sig i salget og klagede over, at salgspriserne var for lave, men ligesaa prompte svarede fogeden, at der ikke havde kunnet opnaas højere priser. Revisionen, der havde regnskaberne fra alle de Rantzauske gaarde, havde et udmærket sammenligningsmateriale — selvom priserne jo kunde variere fra egn til egn — og man faar indtrykket af, at den ene foged blev spillet ud mod den anden. Navnlig var Chr. Rantzau paapasselig med kornet, hvadenten det var gaardens avl eller landgildekornet. Det blev selvfølgelig solgt, hvor det var dyrest, i København, Randers eller Aarhus, men i hvert fald i slutningen af perioden ser det ud til, at det oftest blev sejlet til Holsten. Hvis man, som i 1661, ikke kunde faa fat i en skipper, der turde sejle Skagen rundt til Elben, blev det sendt til Kiel eller til Rantzaus gods Schrevenburg ved Kielerfjorden. Fogeden har næppe paa eget ansvar kunnet sælge kornet, men har spurgt Chr. Rantzau først, om han maatte sælge. Han meddeler fx. 28. november 1652 i et brev, hvad landkøbspriserne paa korn er, nemlig rug 3 rdl. pr. td., byg 2, havre 1, og kort efter faar han at vide, at nu maa han sælge til de priser, men senere skal han forlange henholdsvis 16,8 og 4 sk. mere pr. td., og kornet skal saa betales til 1. maj eller senest St. Hansdag. Den samme fremgangsmaade synes at være brugt i 1643, da memorialen krævede kornpriserne meddelt og har sikkert været den normale. Da prisen paa maltet byg laa lidt højere end paa kornet, var det

kun naturligt, at det i 1643 blev krævet, at der skulde maltes saa meget byg som muligt baade paa Gessingholm og hos bønderne.

III. Øxnehandlen.

Gessingholm drev i begge ejeres tid en betydelig studehandel. Paa gaarden fandtes øxnestalde, der synes at have kunnet rumme indtil 160 øxne; det sædvanlige tal var dog langt mindre, mellem 80 og 110. I 1639 blev der føjet 5 fag til midten av øxnestalden, »og gavlen smukt muret«; fogeden fik ordre til at sørge for, at baasene var i orden til vinteren. Da staldene i 1656 var forfaldne, blev der lagt nye fodstykker under dem.

Paa tre forskellige maader deltog man i studehandlen. Helst modtog Gessingholm fremmede stude til opfodring. Det gav en forholdsvis lille fortjeneste, c. 2 rdl. pr. par, men rummede til gengæld ringe risiko; fogedens arbejde var minimalt, og der blev ikke krævet nogen kapitalanbringelse af Rantzau. Det var imidlertid kun i faa aar, at man fuldtud kunde udnytte staldenes rum og foderets mængde paa denne maade, og ofte kunde man slet ikke faa øxne paa foder for andre.

Godset lod i saa fald fogeden opkøbe øxne hos bønderne om efteraaret og holdt dem paa foder vinteren over sammen med de meget faa øxne, gaarden selv lagde til, og de øxne, bønderne leverede som husbondehold eller i bøder (sagefaldsøxne). Næste foraar søgte fogeden at sælge øxnene paa stalden til opkøbere, gerne hollændere, der selv hentede dyrene og lod dem drive sydpaa. Som regel — i hvert fald i de senere aar — gik det imidlertid heller ikke paa denne maade, og Rantzau maatte selv lade øxnene drive ned til Holsten, hvor de blev solgt til Hamborg eller andetstedshen. Sidstnævnte fremgangsmaade medførte baade større risiko og flere omkostninger, og gav blandt andet derfor langt ringere udbytte. At man helst undgik den, fremgaar tydeligt av et brev fra Mads Nielsen 29. december 1652, hvori han skriver, at øxnene har det godt, men endnu ikke er solgt; han skal nok, som han har ordre til, søge at sælge dem; men hvis det ikke lykkes, vil han som sædvanlig lade dem

drive til Elben og sælge dem dyrest muligt. Et andet brev fra fogeden af 10. februar 1653, lægger for dagen, at det sikkert skyldes toldafgifterne, naar Rantzau helst vilde sælge oxnene paa gaarden; tillige giver det indtrykket av, at handelen havde sine besværligheder. Oxnene var solgt for 29 rdl. 24 sk. pr. par til en hollænder, der skulde betale til snapsting med specier og hente dyrene 6. marts. Imidlertid døde køberen, hvorefter hans »kammerater« vilde have, at handelen skulde gaa tilbage. Med stort besvær — efter eget sigende — fik Mads Nielsen dog sagen ordnet og pengene ind, selvom han maatte tage c. 300 rdl. i kroner og markstykker. Derved var der tjent 4 rdl. pr. par, og Rantzau har faaet 1 rdl. 3 sk. i rente per 100 rdl. af sine udlagte penge, hvad der paa grund av told og transportomkostninger var fordelagtigere end selv at drive oxnene til Elben. Ved samme tid havde mange adelsgaarde »her og i Vendssysse« endnu ikke solgt deres oxne, hvorfor fogeden spørger, om der skal købes nye oxne.

Ved salg fra stalden synes det at have været reglen, at man ydede en ret lang kredit. I 1643 maatte fogeden — Rasmus Hansen — sælge oxnene for 29—30 rdl. parret at betale i tre terminer, men han maatte slaa $\frac{1}{2}$ specie av, hvis han fik kontant betaling hos en hollænder (Memorialen).

Naar oxnene i slutningen av perioden altid var Rantzaus egne, var det dog ikke efter ønske. I memorialen av 4. april 1656 faar Mads Nielsen udtrykkelig ordre til først at søge at faa fremmede oxne paa foder; hvis det mislykkes skal han købe billigt for de restancepenge, han har liggende; strækker de ikke til, kan han til St. Hansdag skrive efter flere penge. Det indskræpes ham, at han skal sørge for kun at købe sunde dyr. Da fogeden aldrig laa inde med større beløb i rede penge, blev der hvert aar sendt penge fra Breitenburg til oxnekøb, undertiden gennem præsten i Gessing, hr. Søren, der synes at have nydt Chr. Rantzaus tillid og tit ordnede pengesager for ham.

Oxnene blev købt hos egnens bønder, og fogeden førte sine rejseomkostninger i regning, gerne 4—5 rdl. Da han i 1652 havde købt 55 oxne, havde han paa rejserne fortæret for 3 rdl. 12 sk.,

hvad revisoren fandt var »vel møget ved saa lidet fæ at købe«. Undertiden kunde der komme sygdom blandt dyrene, som i 1655—56, da der indkøbtes medicin til syge øxne for 3 rdl. 12 sk., medens huden av de selvdøde dyr blev solgt — i 1652 fik Mads Nielsen paa hovedet, fordi han ikke havde faaet nok for huderne. Tabet ved sygdom var sjældent mere end en eller to, men kunde dog stige til 13; da en stud i 1648 stak av under transporten, maatte fogeden erstatte den.

Rejsen sydpaa var lang og besværlig og skulde altid foregaa i marts maaned (Reces 1. juli 1619).

Fra en del aar findes kun enkelte optegnelser om studerejserne i regnskaberne, men fra aarene 1654, 1656 og 1657 er der bevaret fuldstændige rejseregnskaber, ført av fogeden, der ledede studedriften. Et kort referat av det første regnskab vil give et billede av en saadan tur.

5. marts blev 141 øxne »slagen fra stalden« og marcherede ledsaget av fogeden, ladefogeden og en karl til Øskov [Løsning sogn] og dagen efter til Javngyde [Tulstrup sogn]. Ingen av dagene blev der købt foder til studene, kun havre til fogedens hest, da der var kørt foder til disse steder fra Gessingholm. 8. marts naaede driften Chr. Rantzaus gaard Skovgaard i Kollerup sogn, men fik her kun udleveret to læs hø, hvorfor der næste dag maatte købes hø i Bække for 4 rdl. 8 sk. Øxnene passerede Foldingbro d. 10., hvor toldereren fik 20 sk. for sin ulejlighed, og naaede over Meilby til Ribe d. 11., hvor der baade betaltes told ved den nordre og den søndre port, og tolderne m. fl. fik smaa-beløb. Samme aften kom man til Spandet, hvor der købtes hø for 3 rdl. 16 sk.; de følgende dage gik vejen over Alslev, Bøllhus og Ravsted. De to første steder købtes hø for godt 4 rdl. det sidste for kun 4 sk. I Ravsted maatte der betales $\frac{1}{2}$ sk. i told for hver ox. Paa Rantzaus gaard Lindved fik øxnene d. 14. 4 læs hø, naaede d. 16. over Skovby til Dannevirke, hvor der betaltes 3 sk. told for hver, laa natten over i Krop og fik for $4\frac{1}{2}$ rdl. hø, mens mandskabet spiste i Sorkro, passerede d. 17. Rensborg, hvor der igen betaltes 3 sk. told pr. ox, og overnattede i Javnsted, hvor de fik hø for 3 rdl. 16 sk. Chr. Rantzaus »kasse-

rer« Ths. Nissen kom d. 18. til kroen Aspe og mødte driften, der igen fik for $4\frac{1}{2}$ rdl. hø. D. 19. blev der fra Breitenburg kørt 4 læs hø ud til den i Bramsted, hvor der kom nogle hollandske købmænd for at se paa dyrene. D. 20. tilbragte driften i grevskabet Rantzau og fik foder fra Breitenburg, men i dagene 21.—25. laa den ved Uetersen, hvor der maatte købes foder, skønt noget blev bragt fra Breitenburg. Endelig solgtes 115 øxne d. 25., hvorefter de resterende 25 — een maa altsaa være gaaet tabt paa vejen — blev drevet tilbage til Rantzau. Bortset fra »den store told i Ribe« var rejseudgifterne 81 rdl. 23 sk. eller c. $26\frac{1}{2}$ sk. pr. øxe, hvortil kom fogedens og hans mænds hjemrejseudgifter og værdien av den tabte øxe. 1656 tog rejsen 20, men 1657 kun 16 dage, skønt vejen var praktisk talt den samme.

Det kan synes ejendommeligt, at den jyske halvø krydse- des tre gange under marchen mod syd, men grunden har aabenbart været den, at man fulgte en rejserute som tangerede Skovgaard, Lindved og Breitenburg, saaledes at øxnene kunde faa foder fra Rantzaus egne gaarde. Dette ønske forklarer dog ikke turen om ad Ribe. Maaske var grunden den, at øxne- markedet i Ribe holdtes d. 25. marts, og der derfor paa denne tid var opkøbere i byen. De indkøbte fodermængder var iøvrigt saa smaa, at dyrene for en del maatte finde deres føde ved vej- kanten. Øxnetolden, der betaltes i Ribe, var $1\frac{1}{2}$ rdl. pr. øxe, hvortil kom tolden ved Dannevirke paa 3 sk. pr. dyr og nogle broavgifter. Turen fra Gessingholm til Uetersen er ca. 370 km., det vil sige, at øxnene har gaaet ca. 20 km om dagen, hvad der ikke er imponerende. I slutningen av det 19. aarhundrede regnede man med, at en stud uden vanskelighed kunde gaa 25—30 km. Delvis skyldes vel denne sneglefart, at vejene var slette, delvis at dyrene næppe har været saa kraftige, som senere tiders.

I de tre aar, 1654, 1656 og 1657 er turen gaaet den samme vej; derfor er det dog ikke sikkert, at man altid har fulgt denne rute; i 1643 fik fogeden i hvert fald ordre til at drive de øxne, der ikke

maatte blive solgt, den korteste vej til Holsten over Kolding. 1650 slog øxnehandlen fejl paa grund av sygdom; i krigsaaret 1657 gik det dog endnu værre. Da efterretningen om krigsudbruddet naaede Gessingholm, drog Mads Nielsen og ladefogeden d. 4. august til Frederiksodde med ca. 110 øxne og 7 heste for at se at faa dem over til Fyn. De naaede Frederiksodde d. 10., men kunde ikke komme over og lejrede sig i Hønborg i tre dage. Av hensyn til bekostningen vandrede de derefter til Skovgaard, hvor de blev i tre dage, medens ladefogeden hver dag red til Melfarsund, hvor han forgæves søgte skibslejlighed. Da de hørte et rygte om svenskernes ankomst til Kolding, drog de hjem til Gessingholm. Herfra red de begge til Aarhus, hvor de i 11 dage forgæves søgte at faa fat i et skib, men nu hørte, at svenskerne laa for Frederiksodde, hvorefter de igen satte øxneflokken i march og med et tab av 9 øxne naaede over Roldskov og Hobro til Aalborg, hvor de fik dyrene sat over til Vendsyssel, staldede dem i Torup og der mente dem foreløbig i sikkerhed. Dermed var redningsbestræbelserne imidlertid ikke standset. Ladefogeden red paa een nat til Helgenæs og fik en baad til at sætte sig over til Samsø, hvor han i to dage forgæves søgte skibslejlighed. Medbringende sin hest satte han nu over til Refsnæs og red til Kallundborg, hvor han stadig uden held fortsatte sine bestræbelser i to dage. Over Slagelse naaede han Korsør, hvorfra en karl Rasmus Holst blev sendt med breve til greven paa Fyn, medens ladefogeden var en todagestur i Skelskør. Her kunde han endelig faa fat i en skude, men fandt fragten for høj og red derfor til København efter grevens egen skude. Den var imidlertid beslaglagt av regeringen, og det tog sex dage at faa den fri; saa maatte han endda betale 20 sk. for »kongens crone at stryge aff masten«. Da den ikke var stor nok til at tage alle øxnene, forsøgte han at faa en skude til, men »da kom bud til København, at der blev mange skuder tagen i søen av kapere, saa var der da ingen, som vilde ej heller maatte løbe ud fra landet«. Endnu i tre uger blev han i København uden at faa udrettet noget, hvorefter han sejlede hjem. Alle disse udflugter

havde kostet ca. 50 rdl., og saa endte det endda med, at øxnene faldt i hænderne paa fjenden.

Da regnskaberne, som det fremgaar av vedføjede skema, er meget mangelfulde, er det vanskeligt at se, hvor meget der er tjent paa øxnehandlen. Rantzaus egen beregning er ikke helt tilfredsstillende. Staldfodringspengene er nemlig bruttoindtægt og viser saaledes ikke, hvad opstaldningen av fremmede øxne har givet i virkelig indtægt. Noget bedre stiller det sig med de aar, da Rantzau selv har drevet hele handlen, selvom han mærkværdig nok ikke har regnet de selvdøde dyr med til omkostningerne. Foruden at han har faaet en hæderlig rente av sine i forretningen anbragte penge, ca. 6 %, har han paa de solgte øxne tjent en 10—20 % av de samlede udgifter. Beløbet svinger noget, men er snarest lidt større; i de aar, hvor øxnene solgtes direkte fra stalden, var fortjenesten omkring 35 %, saa det er rimeligt, at man har foretrukket denne salgsmaade. For nogle aar kendes salgsprisen pr. par nemlig: 1652 29½ rdl., 1653 29½ rdl., 1654 30 rdl., 1655 28½ rdl., 1656 28 rdl. og 1657 26 rdl. 36 sk.

De øxne, der ikke blev solgt, blev skoet og brugt i landbruget som trækdyr. En del avskoede øxne, der ikke egnede sig til staldfodring, blev for en ringere pris solgt til slagting i Randers og andetsteds eller slagtet til gaardens egen husholdning.

I de fleste aar blev Gessingholms øxne drevet av sted alene, men i enkelte aar fik fogeden ordre til tillige at tage sig av stude fra de andre gaarde, hvor der ogsaa holdtes øxne. Alle øxnene blev klippet med »CzR« (ɔ: Christian zu Rantzau) og ligesom de andre dyr brændt med bogstaverne »G. R. Z. R.« (ɔ: Graf Rantzau zu Rantzau).

Nedenstaaende oversigt oplyser de vigtigste forhold vedrørende øxnehandlen, hvorom de bevarede regnskaber kan give oplysninger i en længere aarrække. Som regel har tallene maattet hentes fra forskellige steder. Øxneaaret gaar fra marts til marts og falder derfor ikke sammen med det almindelige skæringspunkt i godsregnskaberne 1. maj. Oplysningerne er temmelig

mangelfulde, men kan næppe fremskaffes bedre. Kolonnen beholdning omfatter baade sagefaldsøxne, eget tillæg og de det forrige aar indkøbte øxne. Naar beholdningen er særlig stor, betyder det kun, at øxnene er indkøbt tidligt paa aaret, d. v. s. før 1. maj, saa at der i det almindelige godsregnskab findes en stor beholdning av øxne. I aaret 1619 sendtes der 34 og 1629 32 øxne til andre jyske gaarde fra Gessingholm, og 1631 kom der fra Herningsholm 34 øxne. Pris er den gennemsnitlige indkøbspris uden hensyn til fogedens omkostninger til indkøbsrejser etc., og de ved udregningen opstaaede skillingsbrøker er forhøjet eller bortkastet. Indkøbslisterne er gennemgaaende meget omhyggeligt ført med beskrivelse av hver enkelt stud. Sælgerne var egnens bønder, baade godsets egne og andre, og det var meget sjældent, at der købtes mere end 2 øxne hos samme bonde. Fremmede vil sige fremmede øxne paa stald. Ejerne var enten købmænd fra Holsten eller Holland eller borgere i Randers og betalte 4 rdl. for et par stude for hele vinteren, medens et ungnød kun kostede det halve. Som en del av deres løn havde fogeden og ladefogeden fra 1654 henholdsvis 4 og 1 øxe gratis paa stald, men dem er der intet hensyn taget til i skemaet. Solgt betegner de øxne, som er indkøbt eller tillagt, staldfodret og om foraaet solgt til studehandlere. Drevet omfatter alle øxne, der forlod Gessingholm. Som regel naaede de alle velbeholdne til Altona. 1650 var øxnene imidlertid syge, og paa vejen til Holsten døde 13. Ingen vilde købe de syge dyr, og 30 av de daarligste blev opstaldet paa Breitenburg, mens resten vandrede tilbage til Herningsholm (89) og Gessingholm. Av de 11, der naaede hertil, døde de 10, og formodentlig er det ikke gaaet dem, der blev tilbage paa de andre gaarde væsentlig bedre.

Naar øxnene solgtes paa stalden, blev de av den nye ejer klippede og brændt med hans mærke; da Cornelis Hollænder i den anledning i 1652 var paa Gessingholm, lod fogeden godset give en tønde øl, men paa regnskabet bemærkede Chr. Rantzau egenhændig: Vil ikke herefter for saa ringe godtgøres!

	Behold- ning	Købt	Pris	Frem- mede paa stald	Solgt paa stald	Drevet til Holsten
1616....	1	70 11 rdl.	27 sk.	»	»	»
1617—18	»	102 11 -	$27\frac{1}{2}$ -	»	»	100
1618—19	»	80 11 -	17 -	»	»	»
1620—21	82	» (12 -	32 -)	»	»	79
1621—22	78	22 10 -	21 -	»	2	»
1624—25	»	33 12 -	46 -	»	»	»
1625—26	»	24 12 -	9 -	»	»	»
1626—27	46	12 12 -	1 -	46	»	42
1628—29	»	121 11 -	39 -	»	»	»
1629—30	85	29 13 -	31 -	»	»	94
1630—31	8	75 $14\frac{1}{2}$ -	» -	»	»	95
1631—32	42	96 14 -	» -	5	»	94
1632—33	1	100 16 -	22 -	»	»	»
1636—37	4	» » -	» -	96	»	»
1638—39	»	» » -	» -	114	»	»
1642—43	14	103 16 -	24 -	»	»	92
1645—46	»	» » -	» -	80	»	»
1646—47	4	118 16 -	9 -	»	»	107
1647—48	10	83 $15\frac{1}{2}$ -	» -	84	»	80
1648—49	15	132 15 -	37 -	»	»	140
1649—50	7	149 15 -	4 -	»	»	136
1651—52	19	47 16 -	33 -	100	55	»
1652—53	7	126 17 -	34 -	»	112	»
1653—54	18	164 17 -	37 -	»	»	141
1654—55	31	75 16 -	36 -	200	50	»
1655—56	52	88 15 -	28 -	54	2	100
1656—57	26	144 17 -	9 -	»	»	120
1657—58	22	84 15 -	15 -	»	»	»
1658—59	»	» » -	» -	»	»	»
1659—60	14	» » -	» -	61	9	»
1660—61	»	» » -	» -	80	»	»

IV. Skov og svin.

Størrelsen af Gessingholms skovareal lader sig næppe fastslaa med sikkerhed. Nogle af de skove, der nævnes i regnskaberne, findes ikke mere, i hvert fald ikke under de dengang brugte navne. Nu hører der ca. 800 ha skov til gaarden; da skovarealet i almindelighed er faldet i tiden efter den her behandlede periode, kan man vist gaa ud fra, at arealet dengang ikke var mindre. Om Skovenes tilstand ved man alene, at Just Høeg i 1641 erklærede, at skoven til de gaarde, som Chr. Rantzau da vilde bortmageskifte, var ringere end den til kronens gaarde. En enkelt gang kan man se, at Chr. Rantzau har bestræbt sig for at behandle sin skov rationelt, for i 1652 fik fogeden ordre til at beskære de unge bøge for grene, saa »de fik des bedre mod at gro i højden«; de avhuggede grene skulde bruges til gærdsel. For at værne skoven, udstedte han ligeledes forbud mod, at bønderne beholdt deres geder længere end til Mikkelsdag 1643; i hvert fald maatte de ikke komme i Dyrehaven. Aabenbart for at skaffe læ til denne, fik en række træer langs dens plankeværk lov til at blive staaende i 1646, da der ellers ryddedes løs blandt træerne uden for Dyrehaven.

Skoven havde de tre opgaver: at være hjemsted for vildtet, at yde tømmer og brænde og at give olden til svinene.

Hvorledes Dyrehaven er opstaaet, kan ikke ses, men 1639 laa der i den baade en gaard, der dog havde sin avling udenfor, og flere huse, og i et av disse har den et par gange nævnte dyrevogter boet. I 1643 blev der udført et stort — uvist hvilket — arbejde i Dyrehaven. Det sandsynligste er vel, at det har drejet sig om rejsning eller reparation av gærder. Hver søndag efter prædikenen skulde der sendes 10 karle fra Rantzaus gaard Demstrup til Gessingholm for at arbejde i Dyrehaven, hvorefter de kunde tage hjem den følgende lørdag, og arrangementet skulde staa paa i 5 uger. Fast skytte holdtes ikke paa gaarden, men en skytte fra Holsten blev undertiden sendt rundt paa de jyske gaarde for at skyde vildt, og da han i november 1661 havde skudt en del paa Gessingholm, spurgte fogeden, hvor han skulde sende ham hen. (Brev 15/11 1661). Vildtets art nævnes ikke, men i

1639 skulde der hentes kaniner fra Samsø, som skulde »forvares vel«, og senere blev sat ud i Dyrehaven. 1646 fik fogeden ordre til at købe 10 stk. »groswilt« hos jægermesteren Hans Dypolt paa Skanderborg for 20 rdl., men den økonomiske Chr. Rantzau rettede det i memorialen til : »er muss für das wilt geben, was in Jütland gebruchlich ist«. Samme aar fik Dyrehaven et nyt plankeværk, hvori der blev boret huller til regnvandets avløb.

Sammen med vildtet kan man maaske omtale fiskene. Der fandtes flere fiskedamme, vistnok med træbund eller træsider; i 1651 blev det forbudt at bruge fyrredeller i dammene; i stedet skulde anvendes eg og nede i vandet bøg. En av dammene laa i Mogenstrup, hvortil der i 1639 blev flyttet 1000 karudser fra Skiffart dam. Til andre damme blev der hentet fisk fra Langsø — 1647 skulde fogeden købe levende fisk til dammene — og desuden fik Chr. Rantzau fisk av Mogens Arenfeld til Rugaard. Fiskene blev fanget i et stort vaad, som blev laant — sammen med en fisker — af fru Olive Lykke. Hverken fisk eller vildt blev solgt og er nok blevet spist i en av Chr. Rantzaus mange husholdninger. I hvert fald fik ladefogeden paa Gessingholm i 1646 besked paa at fiske i Langsø og Kolindsund til gaardens vinterforsyning. 1648 og 1652 findes ligefrem registre over, hvormange fisk dammene rummer.

De fældede træer blev anvendt til redskaber, til bygnings-tømmer baade paa hovedgaarden og paa bøndernes gaarde og huse og endelig til brændsel. Nedenfor er det forsøgt at opgøre, hvormange træer der er fældet i de aar, hvorfra der er skovregister; et træ er imidlertid et meget vagt begreb, saa kun naar træet er hugget op i favneved, faar man en nogenlunde klar forestilling om mængden. Træet blev fældet, hugget og savet av hovbønderne, — i 1646 hentedes endog hovbønder fra Demstrup og Sødtringholm — og reglen var den, at hver gaard skulde hugge 10 favne høgeved 3 alen høj, og føre det enten til stranden, naar det skulde sendes til København, eller til Gessingholm, hvor det opbevarede i kælderen. Det daarligste træ blev brændt under tegloven eller til trækul, som sendtes til København. (Memorialen 1643. Revision 1650). Noget savværk omtales ikke

paa gaarden, men under en bøde paa 20 rdl. blev det alligevel 1639 forbudt bønderne at drive savlad i erhvervsmæssig hensigt. En stor del av det ophuggede træ var vindfælder, »faldeved«, og naar der fældedes træ, søgte man at skaane dem, der gav god olden (Memorial 1646). For at holde paa skoven forbød Chr. Rantzau endda i 1656 fogeden at sælge av de »skallede« ege og høge i Strandkær, skønt de ikke gav olden.

Det huggede brænde, der blev sendt til København, blev enten brugt i Chr. Rantzaus »logement« eller solgt. I 1646 skulde fogeden sørge for, at der var høge- og birkebrænde paa lager, men da prisen pr. favn i København var 8½ mk. dansk for høge og 6½ for birk, maatte det ikke sælges til skipperen under 4 og 3 mk. dansk. Ved at sælge til skippere undgik man risikoen ved sejladsen og sparede fragten. Skovens tømmer dækkede gaardens forbrug av bygningstømmer — der ses aldrig at være købt tømmer udefra — men fandt dog ogsaa anden anvendelse. I 1643 skulde der saaledes hugges spaan til tækning av taarnet paa Herningholm, og 1652 skulde der hugges og lagres bødkertræ til smørtønder. Foruden det tømmer, der udvistes bønderne til bygning og brændsel, blev der av og til givet andre træ. Præsten i Vivild hr. Lauritz Fussing fik brænde ligesom hans kollega hr. Søren Hansen Ølgod i Gessing, og det samme gjaldt en gammel præsteenke Maren Jensdatter i Gessing. Under Torstensson-krigen fik fogeden Oluf paa Estrup udvist en eg, fordi han havde hjulpet Mads Nielsen med at faa 5 kreaturer igen, som var blevet stjålet av en svensk kvartermester, og en saa fornem mand som kongens kammersekretær Philip Bornemann fik 1647 10 favne brænde som gave. Samme aar fik bønderne udvist 37 høge til nye vogne, da svenskerne havde taget alle køretøjerne fra dem.

Til Gessingholm hørte en del mose, men tørv nævnes kun een gang, da hr. Lauritz i Vivild fik lov at skære tørv i Brendmose 1639.

Oversigt over skovhugsten.

1624—25. Solgt vindfælder for 21 rdl. 36 sk.

1625—26. Solgt vindfælder for 7 rdl.

1643. En del tømmer bevilget bønderne til stolper og lægter.

1643—45. Hugget til eget brug: 30 ege, 17 bøge, og til gaver: 3 ege, 3 bøge. Udvist bønderne til bygningstømmer: 30 ege, 31 bøge og til vogntømmer: 37 bøge.

1646—47. Udvist bønderne til bygningstømmer: 84 ege, fældet til eget brug: 37 ege, 44 bøge og til gaver: 1 eg, 2 bøge og 15 birke. Hugget til brænde: 1040 bøge (= 484 favne) og 1167 espe (= 538 favne). 4 favne blev sendt til Chr. Rantzau i København, 10 favne brugt til gave, medens resten solgtes for 14 sk. $1\frac{1}{2}$ d. pr. favn.

1647. Til eget brug paa Gessingholm (bygning, gærdsel, brænde): 202 ege, 37 bøge og paa Herningsholm: 9 ege, 3 bøge (= 2 rdl. 38 sk.). Solgt bønderne 92 bøge, 1 eg for 4 sk. pr. læs (= 33 rdl. 10 sk.). Desuden udvist der 103 ege $60\frac{1}{2}$ bøg opgjort i fag, bjælker og lægter til bøndernes bygningsarbejder. Prisen paa bølgebrænde sattes til 4 mk. pr. favn, for birk 3 mk.

1648. Solgt bønderne til brænde 118 bøge, 31 ege (= 51 rdl. 36 sk.). Til brænde, især ved tegl- og kalkovne, huggedes 124 ege, 115 bøge og til gaardens og bøndernes bygning 4 ege og 15 bøge.

1649. Til gaardens brug savet 185 fjæle (arbejdslønnen udgjorde 27 rdl. $19\frac{1}{2}$ sk.) og solgt fra Kolstrupskov 8 ege, 84 bøge for 27 rdl. 25 sk. Udvist bønderne 24 bøge til bygningstømmer.

1649—50. Hugget til gaardens og bøndernes bygning 63 ege, 84 bøge.

1651. Udvist bønderne til bygning 11 ege, 20 bøge. Til eget brug savedes i Strandkær 218 bjælker, for en arbejdsløn paa 28 rdl. 22 sk. I en stor blæst faldt saa mange træer, at der det aar intet blev hugget paa roden. Til at ryge flæsk ved fik d. 29. januar hvergaard i Gessing, Lystrup og Nørager anvist 3 læs ved og hvert bol $1\frac{1}{2}$ læs.

1652. Udvist bønderne til bygningstømmer 18 ege, 8 bøge og til vogntømmer 155 bøge. Solgt tømmer og brænde for 76 rdl. 1 sk.; herav var 77 bøge fældet og resten — uvist hvormeget — vindfælder.

1653. Solgt fra Kolstrup skov 13 ege, 103 bøge, 1 esp (= 64 rdl. 20 sk.).

1655. Solgt fra Kolstrup skov 46 ege, 12 bøge (= 18 rdl. 10 sk.).

1656. Solgt fra Kolstrup skov 27 ege, 55 bøge (= 21 rdl. 22 sk.).

1657. Solgt fra Kolstrup skov 22 ege, 56 bøge (= 19 rdl. 12 sk.).

1658. Hugget i alle skove og solgt for 17 rdl. 44 sk.

1658. Hugget i alle skove og solgt for 5. rdl. 5 sk.

1661. Hugget i alle skove og solgt for 6 rdl. 31 sk.

Regnskaberne er jo meget ufuldstændige, men de sidste lave salgsbeløb viser, hvor skoven har lidt under krigen. At der var brug nok for træ, ses av det følgende aar, da der til bønderne udvistes 96 ege 157 bøge.

Skoven vurderedes altid efter den olden, den kunde yde, og paa denne tid har det sikkert været regnet for vigtigere at kunne faa olden end tømmer og brænde av den. Paa Gessingholm taxeredes skovene hvert aar av nogle bønder, der fastslog, hvor mange svin de kunde føde. Deres taxation synes at have været rimelig, for da man i 1647 satte flere svin paa skoven, end den var taxeret for, sultede de. I 1609 regnede man med, at skovene kunde føde 1210 svin og i 1615: 1330; i 1616 forøgedes godsets skovareal med Mogenstrupskovene, der kunde føde yderligere 111 svin. Desuagtet er det højeste antal svin, der efter regnskaberne har kunnet gaa i skovene i de følgende aar 955 (i 1630). Enten maa de første vurderinger være foretaget i usædvanlig gode oldenaar, eller ogsaa er skovene blevet uhyggeligt forringet i Rantzauernes tid. Da vurderingerne i 1609 fandt sted i anledning av gaardens salg, skulde de svare til den normale tilstand og ikke som den var i et særlig godt aar; man er derfor mest tilbøjelig til at antage den sidste forklaring. Det er sandsynligt, at skovene har lidt stærkt under krigene, men allerede i aarene før Karl Gustavkrigene var der praktisk talt ingen olden. Der maa altsaa være foregaaet en voldsom forringelse av skoven, men om dens aarsager kan man kun gætte. (Om skovenes forringelse, se iøvrigt Troels Lund: Dagligt Liv i Norden. I.).

Oldengældtaxationen oplyser desværre intet om skovenes

areal eller værdi som tømmerskov. Esp og birk, hvorav der fandtes en del i skovene, gav ingen olden, og selv i daarlige oldenaar gav skoven brænde og tømmer. I almindelighed hævdes det, at de store svinemængder ødelagde skovene, fordi svinene spiste de unge spirer, saa der ingen ny skov voxede op; maaske er det forklaringen paa de gessingholmske skoves tilbagegang. Kun i eet aar — 1661 — da der næsten ingen olden var, blev svinene fodret med korn paa sti.

Oldensvinene tilhørte forskellige kategorier: først var der gaardens egne svin, en beskeden stamme, der fik faa grise, og som nærmest skulde tjene til at skaffe flæsk til gaardens eget forbrug, dernæst bøndernes landgildesvin, der næsten altid ydedes in natura og ligesom gaardens egne svin fik gaardens mærke indbrændt. I gode oldenaar hentedes ogsaa landgildesvin fra Rantzaus andre gaarde, fordi Gessingholm var bedre skovforsynet. Medens Demstrup og Sødtringholm dog kun laa en 3—4 mil borte, var der flere dages vandring fra Skovgaard og Herningholm, for slet ikke at tale om Vejbjerg ved Struer, hvorfra der i 1647 traskede 13 svin til Gessingholm. Endelig tog man bondesvin paa olden mod en betaling, der vist i nogen grad var afhængig af oldenens godhed. I regnskaberne fra 1629 og 1630, der er ført paa tysk, optræder som en særlig kategori »Techteschwein«, hvad der formentlig betyder, at svinene er leveret i »tægter« (en tægt var sex svin). Hvorfor de holdes for sig, og hvorfor der betales et ringere beløb for dem, end for andre svin, kan ikke ses. Tægtbetegnelsen hænger formodentlig sammen med, at hvert sjette av de svin, bønderne satte paa skoven, oprindelig tilfaldt skovejeren. Da der betaltes 6 sk. for hvert av dem, kan man maaske gaa ud fra, at ordningen med tægter, hvorav der ydedes hvert sjette svin, er den almindelige betalingsmaade, som man i dette Aar efter Chr. Rantzaus ordre har forladt. I 1646, for hvilket aar der desværre ikke er bevaret noget oldenregnskab, var Chr. Rantzau i vildrede med sig selv med hensyn til oldensvinene. Først fastslog han 19. februar, at oldenydelsen som sædvanlig skulde være hvert sjette svin, men han vilde overhovedet ikke have bondesvin i skoven! Blev det et godt

oldenaar, skulde der hentes svin fra de andre gaarde. Senere paa aaret — udateret — vil han nok have bondesvin paa olden, men kun hvis han faar hvert sjette svin, ikke for penge; i dette aar har det aabenbart været en bedre forretning selv at handle med svinene. Stadig skal der dog komme svin fra de andre gaarde. Tre aar senere ser man det samme princip hævdet: først Gessingholms egne svin og landgildesvinene, derefter svin fra andre gaarde og endelig bondesvin paa olden.

Til at vogte svinene havde gaarden en svinedreng; men i 1651 foreslog revisionen, at en av de mænd, der havde svin paa olden, skulde vogte alle svinene mod en godtgørelse pr. svin. Han kunde eventuelt faa betaling i korn fra Gessingholm, men skulde holde sig selv med kost. Det kan ikke ses, om forslaget blev gennemført; i hvert fald viser de senere regnskaber, at der var en svinedreng paa gaarden, men han kan jo have været brugt til pasningen av gaardens egne svin, naar de var paa sti.

Svinene blev slagtet, saltet og, bortset fra hvad der spistes paa gaarden selv, sendt til København eller Holsten. Til nedsaltningen brugtes bl. a. det salt, bønderne ydede i landgilde, og baade svinehoveder og rygge røgedes, før de blev sendt avsted. I 1654 erklærede revisionen, at alt flæsket fra Jylland var saa daarligt, at det næppe kunde fortæres, hvorfor alle svin fra de jyske gaarde skulde føres til Gessingholm for at blive ordentlig behandlet, altsaa dog en tillidserklæring til Mads Nielsen. I forbindelse hermed staar det vistnok, at der samme aar blev sendt en vis Gert von Buchwald til Skovgaard for sammen med »Elisabeth« at slagte 200 svin paa rette maade.¹⁾

Som det ses av nedenstaaende oversigt over olden, er oplysningerne meget spredte og sparsomme; man kan dog ikke derav slutte, at der ikke har været olden i de aar, da oldenregnskaberne mangler. Taxationen foretoges som nævnt av bønderne og fastsloges i tingsvidner. Disse indeholder undertiden udtalelser om, at nogle av skovene var helt uden olden (1654) eller at oldenen

¹ Gert von Buchwald findes ikke i stamtavlen i D.A.A. XXX.; det lyder ogsaa usandsynligt, at en mand av saa fornem slægt skulde optræde som svineslagter.

	Taxation	Egne svin	Bonde- svin	sk. pr. stk.
1616.....	1037	93	944	»
1621.....	214	60	154	11
1624—25.....	»	»	312	8
1625—26.....	»	»	6	8
1629.....	497	83	128	8
1630.....	955	222	227	8
1631.....	352	86	238	10
1632.....	»	»	112	8
1635.....	348	101	237	8
1637.....	466	46	257	12
1639.....	321	207	114	10
1644.....	734	190	536	8
1647.....	475	276	200	12
1653.....	749	260	589	10
1654.....	42	18	24	10
1657—58.....	38	32	»	»
1658—59.....	563	31	»	6
1659—60.....	80	18	70	8
1660—61.....	36	36	»	8
1662—63.....	53	»	53	8

var ond og ringe (1658). Kolonnen egne svin omfatter baade Gessingholms hovedgaardssvin og landgildesvin samt de svin, der fra Rantzaus andre gaarde blev drevet til Gessingholms skove. Reglen var iøvrigt den, at i den nærmest ved hovedgaarden liggende skov, Gessingholm skov, optoges gaardens egne svin, mens bondesvinene blev drevet ud i godsets andre, fjærnereliggende skove. I de gode oldenaar 1630, 1644, 1647 og 1653 blev der drevet 134, 114, 189 og 171 svin til Gessingholm fra de andre gaarde; i de øvrige aar kom der kun faa, eller i de daarligste slet ingen. Bondesvinene tilhørte baade Rantzaus egne og andre bønder, og desuden fik fogeden og præsterne paa godset lov at drive nogle svin gratis ud i skoven. Prisen for at have et svin paa olden synes ikke at have været afhængig af, hvor mange svin der kunde gaa

i Gessingholms skove, men bestemtes snarere efter egnens olden i det hele taget; ellers er der i al fald ingen mening i de meddelte priser. I 1658—59 var prisen særlig lav paa grund av »den fjendtlige tids tilstand og fordi olden var raadden og fordærvet«. I det sidste krigsaar 1660—61 fik bønderne lov at lade et ubestemt antal svin gaa paa olden for 8 sk. pr. stk., men formaaede ikke at betale pengene. Kun for ett aar kendes salgsprisen for svin, idet godset 1635 solgte 80 egne og landgildesvin for 120 rdl. 36 sk.
